

AZ IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI ÉLET NÉHÁNY KÉRDÉSE A KÉT FORRADALOM IDEJÉN HAJDÚ ÉS BIHAR MEGYÉKBEN

Bakó Endre

I. Hajdú megye — Debrecen

Debrecen lakossága 1918. október 31-én délután értesült róla, hogy a Nemzeti Tanács, élén Károlyi Mihállyal, hivatalosan átvette a hatalmat. Alkonyatkor hatalmas tömeg verődött össze a városháza előtt a Nemzeti Tanácsot éltetve. A lelkes tömeg ezután a Bika elé hömpölygött, ahol az épület erkélyéről beszédek hangzottak el. Felszólalt többek között Jánosi Zoltán országgyűlési képviselő, református lelkész is, aki kitüntetett szerepet játszott a két forradalomban. Jánosiért este a helyőrségi tisztikar nagygyűléséről küldöttség ment. A gyűjtőhatású szónok viharos éljenzés közepette vonult be a terembe, s beszédet mondott a csaknem ezer kokárdás tisztnek. A tisztikar csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz, s megalakította a katonatanácsot, amelynek tagja lett Vályi Nagy Géza főhadnagy, az ismert költő is.¹

Másnap, november 1-én már a kora délelőtti órákban óriási tömeg gyülekezett az Arany Bika előtt. A Debreceni Nemzeti Tanács izzó hangulatú népgyűlést tartott, amelynek határozati javaslatát Thoroczkai Oszvald festőművész terjesztette elő. A határozati javaslat kimondja, hogy Debrecen munkássága, polgársága és katonasága csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanácshoz, s annak rendelkezéseit magára nézve kötelezőnek ismeri el.

A gyűlésen többek között, a nép hangos követelésére felszólalt a Debrecenben vendégszereplő Beregi Oszkár, a Nemzeti Színház művésze is.

Az eseményeket megörökítette a Debreceni Ujság is. A debreceni újságírók szabad szervezete — szokatlan módon — a forradalmi tudósításban szükségességnek tartotta bejelenteni, hogy a debreceni újságírók írásban közölték a Nemzeti Tanács debreceni szervezetével, hogy „a tanács demokratikus szellemében egy szívvel-lélekkel dolgoznak tovább a független, szabad Magyarorszáért”.²

A forradalom eseménytörténetének ezt a néhány epizódját azért említetem, hogy érzékeltessem, a debreceni értelmiség, köztük a művészek túlnyomó többsége is lelkesen támogatta az őszirózsás forradalmat, sőt a helyi eseményekben szerepet is vállalt. Más kérdés, hogy a forradalmi helyzet éleződésével, az osztályharc nyílt, fegyveres lehetőségétől visszariadva, egyes értelmiségiek, művészek visszahúzódtak. Megint más lapra tartozik, hogy egyesek legjobb szándékuk ellenére sem értették meg a forradalom lényegét. Például Vályi Nagy Géza, aki a forradalom üdvözlésére írta *A magyar Néphez* című versét.³

1 DU. 1918. nov. 1.; TK. HB-ban 17—19. old.

2 DU. 1918. nov. 2.

3 HBmL. XVI. 15/3. A költemény plakáton is megjelent, egyébként pedig a Debreceni Képes Kalendarium 1919. évi kötetének V. oldalán olvasható.

Debrecenben a katonatanács már a november 5-i ülésén követelte a népellenes közigazgatási tisztviselők felelősségre vonását, a szocialisták és a radikális demokraták pedig sürgették a régi tisztviselők eltávolítását, de a folyamat nagyon lassú volt. Márk Endre polgármestert november 22-én este végül a lakásába behatolt tömeg mondatta le, de a december 6-án alakult munkástanács első ülésén konstataulta, hogy Márk Endre a lemondás után két nappal ismét megjelent hivatalában.⁴ A közigazgatás területén lassan meginduló személycserék és a demokratizálódási folyamat lassúsága is oka annak, hogy az őszirózsás forradalomnak nem volt átfogó, koncepciózus művelődés-, illetve művészetpolitikája Debrecenben. E megállapítás igazsága kiváltképpen akkor lesz szembevetendő, ha megismerjük a Tanácsköztársaság alig egy hónapjának kezdeményezéseiben gazdag irodalmi és művészetpolitikai életét.

Jellemző levélváltás zajlott le Csáthy Kálmán könyvkereskedő és kiadó, valamint Handler Gyula kormánybiztos főispán között 1919 februárjában. Csáthy adatta ki Oláh Gábor forradalmi verseit, s a könyv terjesztéséhez üzleti megfontolásból politikai segítséget kért. Handler a segítséget udvariasan elutasította.⁵

Tagadhatatlan, hogy az új körülmények között dolgozó közigazgatás, élén dr. Csürös Ferenc kultúratanácsnokkal, melengetett egy-két tervet, többek között a Népház megépítését, melyben a múzeum, a képtár és a közművelődési könyvtár kapott volna hajlékot, de a terv nem ölthetett testet. A múzeum képtári osztályának megnyitását viszont a Tanácsköztársaság idején megvalósították.⁶

1917–1919-ig Heltai Jenő igazgatta a Csokonai Színházat.⁷ Az új direktor nevéhez sok újítás fűződik. Többek között Vigszínház néven megnyitotta az Arany Bika új színháztermét, rendszeresítette a munkáselőadásokat és „művészi céljai, kultúrtörekvései nem az operettek megválasztására irányultak”. Hiába látta azonban világosan a színház népművelő funkcióját, tapasztalnia kellett, hogy a kapitalizmusban a színház üzlet.

Ennek ellenére az 1918–19-es évad repertoárja meglehetősen vegyes képet mutat. Heltai 1919. március 17-én kiadott röpiratában „A magyar színészet reformtervezete, különös tekintettel a debreceni színészetre” magas nézőpontból elemzi a színházművészetet. A színházi élet reformját azért is sürgette, mert észlelte, hogy „Új közönség vetődött fel, mely nevelésre, jó ízlésre, irodalmi ismeretre szorul”. Szomorúan panaszolja, hogy a közelmúltban Debrecenben irodalmi előadásokra nem volt közönség, csak az operett és a trágár bohózat vonzotta a színházi látogatókat. Vádolja a város vezetőségét, amely a múltban sohasem állt azon a nívón, hogy meg tudta volna érteni a színház kulturális jelentőségét. Lelkesedéssel üdvözli a színház átalakulását is, melynek a szociális átalakulás új tartalmat szab.⁸

4 DU. 1918. dec. 7.

5 HBmL. IV. B. 1402/b. 3. A levél a következő: „Kormánybiztos Úrnak, hogy nagyobb példányszámban átvéve: osztassa ki a debreceni szociáldemokrata párt tagjai közt, esetleg szereztesse meg a debreceni iskolák és népkönyvtárak számára. Ez az egyetlen könyv, amely a magyar forradalom diadalmát és a magyarság összetartó erejét művészi hangon hirdeti. Kérésemet Kormánybiztos Úr szíves jóindulatába ajánlva, vagyok kiváló tisztelettel Csáthy Kálmán. Debrecen, 1919. február 7.” Handler Gyula február 16-án azt válaszolta, hogy Csáthy forduljon kérelmével közvetlenül a pártokhoz és az iskolavezetőségekhez.

6 HBmL. *Zoltai Lajos*: Debreczen szab. kir. város Múzeuma a forradalmak alatt.

7 Nem azonos az író Heltai Jenővel. Találunk olyan utalást is, amely Heltai Jenőt köpönyegforgatónak ábrázolja: Béber László: Debreceni érdekességek. Szerk.: Bényei József. Db. 1977. 18. old.

8 A debreceni színészet története. Szerk.: *Katona Ferenc*. Db. 1976. 80–81. old.

Debrecennek azokban az években öt mozija volt (Apolló, Uránia, Uránusz, Bika-mozgó, Meteor). Csomor Gyula Meteor moziját kivéve, amelyet főleg a külsőségek közönsége látogatott, a másik négy mozit egy részvénytársaság irányította, mely régóta monopol helyzetet élvezett. A Hétfői Újság 1919 januárjában a demokratikus időkre hivatkozva sürgeti az Apolló-mozgószínház Rt. monopol helyzetének felszámolását.

A Tanácsköztársaság művészetpolitikája

A Népakarat című debreceni újság második száma⁹ március 25-én számol be a nagy átalakulás napjairól. Meglepetésszámba megy, hogy a városi színházakat már március 24-én szocializálták, mégpedig Török Gábor és Vági Gábor direktórium tagok jelenlétében. Az igazgatói teendők ellátására öttagú színházi direktóriumot választottak, amely a nap folyamán átvette a színházi pénztárt is. Megalakították a színészek szakszervezetét is.¹⁰

A színház szocializálásával a debreceni vezetőség egy kicsit előreszaladt, nem egyezettette intézkedését a központi szervekkel. Erre utal, hogy Lukács György közoktatásügyi népbiztos három nappal később, március 27-én táviratot küldött a debreceni munkástanácsnak, amelyben elrendeli, hogy a további intézkedésig a régi vezetőség maradjon a helyén, a volt igazgatót megbízza teendőinek folytatásával.¹¹

A tanács hatalom helyi szervei március 23-án átmenetileg betiltották Debrecenben a kártya- és hazardjátékokat.¹² Sajnálatos módon egy nappal később a katona- és munkástanács végrehajtó bizottsága a szén és egyéb fűtőanyagok hiánya miatt elrendelte a színházak, a mozik előadásainak korlátozásait, a bálak, felolvasások, kabarék megszüntetését.¹³ Az új hatalom művészetpolitikájának lényegi jellemzője, hogy a vele rokonszenvező írókat, művészeket összefogta, szakszervezetbe tömörítette a szervezett munkásokhoz hasonlóan. A Népakarat március 29-i számában jelent meg az alábbi felhívás: „Felkérjük az összes író, festő, szobrász, színész, iparművész, zenész és újságíró elvtársainkat, hogy ma délután négy órakor a kereskedelmi tanintézetben jelenjenek meg a díszteremben”. A lap április elsejei száma tudósít róla, hogy megalakul az írók és művészek szakszervezete hét szakcsoporttal. A pártvezetőség megbízásából a gyűlést Thoroczkai Oszvald festőművész vezette. A hét csoport a következő volt: 1. színészek, 2. újságírók, 3. írók, 4. festők-szobrászok, 5. zenészek, 6. iparművészek és művészeti iparosok, 7. cigányzenészek. Elnöknek Thoroczkai Oszvaldot (festőművész) választották, alelnöknek Remete Géza (rendező), titkár Namény Vilmos (újságíró). A jegyzők: Szatai Ferenc dr. (újságíró), Gáspár Endre dr. (újságíró), pénztáros: Takács Edit. Ellenőrök: ifj. Kovács Béla

9 Népakarat 1919 marc. 23. — apr. 23.

10 „Török elvtárs meglepetéssel hallotta, hogy a színészek mindeddig nincsenek szervezkedve. Első kötelességének tartotta a szervezkedést. A társulati ülés nyomban kimondta, hogy megalakítja a színészek szakszervezetét. Elnök lett Remete Géza, bizalmi férfiak: Ladányi Imre és László Gyula. Jegyző: Oláh Ferenc. Azután megbeszélték a színház szocializálásának részleteit. Az igazgatói teendők ellátására öttagú direktóriumot választottak, melynek tagjai Heltai Jenő, Ladányi Imre, Várnay László, Remete Géza, Verő Márta.” Népakarat, 1919. márc. 25.

11 TK. HB-ban. 371. old.

12 Uo. 369—370. old.

13 Uo. 370—371. old.

és Kiss Béla (népzenész). A vezetőség tagjai: Nagy Jenő, Balassa Sándor (újságíró), Magyar Imre (népzenész), Sebestyén Lipót dr. (ügyvéd), Kuthi Sándor dr. (ügyvéd), Kémeri Nagy József és Kardossné Magoss Olga. A névsor az újságírók enyhe „fölnyét” mutatja. (Nemény, Szatai, Gáspár, Balassa, Kuthi), egyébként a választók elég gondosan vigyáztak az arányokra. A későbbiek során, amint azt az újságok híryanaga bizonyítja, a szervezeti, a politikai, a művészeti élet az egyes szakcsoportokban folyt.¹⁴

Természetesen a Tanácsköztársaság helyi szervei a tanácshatalom alig valamivel több mint egyhónapos fennállása alatt új intézményeket nem hozhattak létre, de az intézkedések azt tükrözik, hogy a párt a művészetpolitikát az általános politikai gyakorlat szerves részének tekintette, nem becsülte le és nem becsülte túl a művészek társadalmi szerepét, anyagi erejét, tudat- és ízlésformáló hatását, mint később, az ötvenes években. Majd látni fogjuk, hogy az új hatalomnak a városban élő jeles művészeket szinte kivétel nélkül sikerült megnyernie. Nyilván ez is közrejátszott abban az örvendetes tényben, hogy az újságokban tükrözött vélemények szinte kivétel nélkül esztétikai megalapozottságúak. Minden megnyilvánulásból kitetszik a klasszikus művészeti értékek nagy tisztelete, őszinte megbecsülése. A helyi direktórium művészetpolitikai kérdésekben, a színház említett államosítását kivéve, figyelembe vette a központi utasításokat, intézkedéseire ugyanakkor nagyfokú önállóság is jellemző volt. Többek között személyi kérdésekben is. A városi direktórium például Mayor Józsefnek, a sajtódirektórium vezetőjének határozott hangon válaszolt egy táviratban: „Népakarathoz Namény és Gáspár újságírók alkalmazása mint szocialista újságíróké, nélkülözhetetlen. Különben is ez debreceni párt speciálisan belső ügye, felülről tehát nem irányítható. Ugyanez állt Szántóra is, aki szocialista lap megalapítására párttól külön megbízatást kapott”.¹⁵

A Debrecenben megvalósult művészetpolitika távolról sem volt szektás, ultrabalos, sőt túlságosan szigorúnak sem nevezhetjük. Magától értetődik, hogy az ellenséges hangú művészeti alkotásokat betiltották, esztétikai értelemben azonban engedelményeket tettek, különösen a színház és a mozi műsorpolitikájában. Megtűrték, engedélyeztek nem szocialista, például protestáns rendezvényt is. A Tanácsköztársaság ugyan minden polgári egyesület, egyesület, kör stb. működését betiltotta, felfüggesztette, ennek ellenére a sajtóban nyoma maradt, hogy a Debreceni Protestáns Irodalmi Kör április 5-én irodalmi estélyt tartott, a protestáns estélyek sorát zárandó.¹⁶ Pap Károly egyetemi tanár, mint a Csokonai Kör elnöke később így dicsekedett: „Elképzelhető, hogy milyen bénítólag hatottak a mi szépen fejlődő intézményünkre is előbb a világháborúnak, majd a kommunizmusnak és az oláh megszállásnak örökös izgalmi. Mivel a gyanakvó népbiztos, majd az oláh megszállók, hallva a kör erős nacionalista irányáról, a mi működésünket is betiltotta, „Arany János Társaság” cím alatt kértünk és kaptunk engedélyt nyilvános ülések tartására. . .”.¹⁷

14 Megalakult az írók és művészek szakszervezete hét csoporttal. Népakarat, 1919. ápr. 1.

15 HBmL. XVI. 10. 621.

16 Népakarat, 1919. ápr. 2.

17 Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez 1942. Az Irodalomtörténet füzetek. Szerk.: Kozocsa Sándor. 6. old.

A forradalmak idején Debrecenben három jelentős író, költő élt és alkotott: Oláh Gábor, Nagy Zoltán és Kuthi-Térey Sándor. Mindhárman azonnal a forradalom és a Tanácsköztársaság híveivé szegődtek. Hármójuk közül a legaktívabb Kuthi Sándor volt, ő vállalta a legtöbb nyilvános szereplést, mi több: a direkt politikai munkától sem riadt vissza. Neve legalább annyiszor szerepel az újságok hasábjain, mint a direktórium tagoké.¹⁸ Nagy Zoltán is hamar beleszerül a forradalmi események forgatagába: a debreceni ügyvédi kar március 22-én jelentette be, hogy támogatja a Tanácsköztársaságot, a gyűlésen az előterjesztést megerősítendő Nagy Zoltán is hozzászólt.¹⁹ Két nappal később a munkás- és katonatanács, valamint a szocialista párt végrehajtó bizottsága az ismert költőt igazságügyi népbiztoshelyettesévé választotta.²⁰

Az írók, művészek szakszervezete írói szakosztályának alakuló ülését március 30-án Kuthi Sándor kezdeményezte, a Kossuth utca 8. szám alatti ház első emeletének 5-ös szobájába hívta össze író társait.²¹ Az írók Jánosi Zoltánt²² választották elnöknek. Bizalmi férfiak: Oláh Gábor, Nagy Zoltán, a jegyző Kuthi Sándor.²³ A neves írók közül Oláh Gábor nem vállalkozott közszereplésre, de a forradalmak az ő költészetét termékenyítették meg leginkább.²⁴

18 Kuthi Sándor (1886—1955). Műveit többnyire Térey Sándor néven jelentette meg. Kuthi debreceni születésű. Tóth Árpád osztálytársa volt, Tóth Árpád „ravasznak” tartotta. Versek, regényeket, esszéket egyaránt írt, kulturált formaművész volt. Műfordítói munkásságának érdekessége, hogy 1926-ban francia nyelvű Ady-műfordításkötete jelent meg, egyike az első idegennyelvű Ady interpretációknak. Kuthi életútját és munkásságát nem elemzi marxista igényű tanulmány. Az egyetlen rövid kísérlet szerint (*Szabó Sándor Géza*: Kuthi-Térey Sándor, Hajdú-bihari Napló, 1978. május 14.) Kuthi jó rajtot vett az irodalomban, 1912-től a Nyugat munkatársa volt. Magányból a forradalmak ragadták ki. A Tanácsköztársaság leverése után Kuthi művészként a könyvnyomtatás irányába indult, emberileg pedig folytatta sikeres polgári karrierjét: az Idegenforgalmi Hivatal vezetője, a városok kultúrszövetségének igazgatója (1932—38), a Városkultúra című lap szerkesztője, a Cobden Szövetség tisztségviselője, a népszövetségi delegáció beosztottja (1928—1934), Klebelsberg és Apponyi munkatársa. A cikk szerzője szerint „litterary gentleman”. Bár képességei megvoltak rá, nem tudott semmiben maradandót alkotni. Magyarán: Jóllehet Kuthi Sándor a Tanácsköztársaság idején rendkívüli módon exponálta magát, a tanács hatalom leverése után visszailleszkedett a polgári rendbe, sőt karriert csinált!

19 Népakarat, 1919. márc. 23.

20 Népakarat, 1919. márc. 25. 2. sz.

21 Népakarat, 1919. márc. 30.

22 Oláh Gábor és Nagy Zoltán pályaképét fölöslegesen felidézni, mindkettő megtalálható a Magyar Irodalmi Lexikonban, a XX. sz.-i irodalomtörténeti összefoglalókban, illetve a velük foglalkozó tanulmányokban. Jánosi Zoltán írói neve azonban az idők folyamán feledésbe merült. A Magyar Irodalmi Lexikon nem is tartja számon. Jánosi Zoltán (1868—1942) 1887-ben kezdte teológiai tanulmányait Debrecenben, s attól kezdve írt nagyobb lendülettel verseket, cikkeket, értekezéseket, sorozatosan nyerte velük a pályadíjakat. Ösztöndíjasként Svájcban folytatta tanulmányait, majd hazatérve a Budapesti egyetem bölcsészkarára iratkozott be. 1897-ben jött haza helyettes református gimnáziumi tanárnak, később sámsoni és debreceni lelkész. Radikális szemléletét bizonyítja Absolon című bibliai tárgyú drámája, melyet a Magyar Tudományos Akadémia pályázataira írt 1898-ban, s a tragédiát dicséretre tartották érdemesnek. A dráma bibliai köntösben a földosztást sürgeti. Az Absolont két évtized múltán, többszöri átdolgozás után adták nyomdába (*Szabó Sándor Géza*: Jánosi Zoltán debreceni munkásságáról DMÉ. 1975.). Jánosi költészetét a nép nemzeti irányzathoz sorolják. A debreceni írók nyilván a szónokoknak, a politikusnak kijáró tiszteletből választották meg az írói tanács elnökének, hiszen Jánosi 1918 óta országgyűlési képviselő volt, a husz tagú Nemzeti Tanács tagja, a Károlyi kormány belügyi államtitkára. Híve volt a szocialista forradalomnak is, a Tanácsköztársaság idején több debreceni testületnek tagja. Munkásságának legteljesebb összefoglalóját lásd: *Tóth Endre*: Jánosi Zoltán életműve. Egyháztörténet 1959. 1—2. sz.

23 Népakarat, 1919. ápr. 2.

24 *Oláh Gábor*: Forradalmi versek. Db. 1919.

Tény, hogy a Tanácsköztársaság négy debreceni hetében jelentős alkotások nem születtek: hiszen az egymást kergető események nem kedveznek a műsákkal való társalkodásnak. Az írók szervező munkája, készülődése viszont jelzi, hogy előbb a körülményeket próbálták előkészíteni a zavartalan alkotó munkához.

Két íróvendége volt Debrecennek a Tanácsköztársaság idején. Az egyik Nagy Endre, a jeles író és népszerű konferanszié. A Népakarat április 3-i száma adta hírül, hogy Nagy Endre április 6-án két előadáson fog konferálni, majd április 7-én a proletáryermekeknek ingyenes előadást tart a Bika dísztermében.²⁵ A népszerű írónak a Népakarat nagy hírverést csinált, még kétszer hozott előzetest, még hozzá a legmelegebb hangon.²⁶ Előadásairól pedig rövid, de módfelett elismerő kritika látott napvilágot. Megtudjuk belőle, hogy a három előadást Nagy Endre zsúfolt ház előtt tartotta. A recenzens szerint az előadások elmések, lebilincselők voltak. A tudósításból azonban nem derül ki közelebbi a csevegés tárgyáról, politikai színezetéről. A továbbiakban is csak esztétikai minősítésre szorítkozik.²⁷

Egy pár nappal később Tábori Kornél érkezett Debrecenbe, hogy megtartsa a már Budapesten „óriási szenzációt keltett leleplező előadásait”. A debreceni direktórium olyan nagy súlyt vetett arra, hogy a proletár munkások érdekes, de egyben nekik való nívós és értékes előadásokat kapjanak — Tábori Kornél előadásait ilyennek találta —, hogy elrendelte, „e két napra az Uránia ajtói megnyíljanak”. Miféle előadások voltak ezek? Vetített- és mozgóképekkel fűszerezett szöveges beszámolók. Az egyik előadás ezt a címet viselte: Hogyan bántak a néppel (A múlt gaszágai), A másiké: A bukott rendszer bűnei (Tiltott és titkos képek és okmányok).²⁸ A nagyhírű vendég meg is tartotta az előadásokat, sőt a felsorolt műsorszámokon kívül újabbak is sorra kerültek (Amit eddig a cenzúra letiltott, A háború eltitkolt borzalmai, a nagy tragikomédia).²⁹ Ennyi adat birtokában utólag nehéz lenne Tábori Kornél szereplésének értékét megítélni, annál is inkább, mert a szenzációéhes író és riporter Tanácsköztársaság előtti és utáni működése tipikusan polgári színezetű. Lehetséges persze, hogy bemutatott anyagával és mondanivalójával jól szolgálta a Tanácsköztársaság érdekeit.

Az írók és művészek szakszervezetének írói szakosztályában dr. Szatai Ferenc, a Színházi Figaro című lap kultúralap adományából pályázatot hirdetett proletárdal megírására. A pályadíj száz korona volt. A pályaműveket jelígen kellett beküldeni 1919. április 29-ig. A díjat nyert pályamunka megzenésítésére Szatai újabb száz koronát ajánlott fel, de ennek feltételeit a művészi szakosztályokra bízta.³⁰ A pályázatot a kiváló újságíró nagy szeretettel gondozta, az április 23-i tehát az utolsó Népakarat számban figyelmeztetett rá, hogy a pályázat határideje április 29-én lejár. . .

Nagyszerű terv maradt egy új irodalmi, művészeti és tudományos folyóirat létesítésének gondolata is, melynek szerkesztésére Nagy Zoltánt kérték fel,

25 Népakarat, 1919. ápr. 3.

26 Miről beszél Nagy Endre a Bikában? . . . Előadásainak menetét bajos volna előre megállapítani. Ezt ő maga sem tudja. Nagy Endre nem szokott „készülni” konferálásaira. Azt mondja el, ami a helyszínen eszébe jut. Az azonban biztos, hogy mindig az aktuális dolgokról, s mindig a legötletesebben beszél. Népakarat, 1919. ápr. 4.

27 Nagy Endre előadásai. Népakarat, 1919. ápr. 8.

28 Népakarat, 1919. ápr. 11.

29 Népakarat, 1919. ápr. 13.

30 Népakarat, 1919. ápr. 10.

A lap május 1-én jelent volna meg, harminckét oldal szövegtartalommal, 1 korona 20 filléres áron. Úgy tervezték, hogy a lap havonta kétszer jelent volna meg. Különböző jelekből arra lehet következtetni, hogy a folyóiratnak készen volt a plakátja és más propagandaanyaga is.³¹ Többet is tudunk a dolgozó munkásság új folyóiratáról. A címe „Május” lett volna, s a szerkesztők köré „a kultúra debreceni munkásainak válogatott serege csoportosul”, hogy az új világnézetnek harcos tábora legyen. A folyóirat két főmunkatársa Oláh Gábor és Kuthi Sándor lett volna.³²

Bár az imperialista román királyi csapatok április 16-án megindították az általános offenzívát a Magyar Tanácsköztársaság ellen, s a Tanácsköztársaság vezetői tisztában voltak a román támadás veszélyével, mégis bíztak a vörös fegyverek erejében olyannyira, hogy a művészetpolitikai intézkedések és tervezetek tovább folytatódtak. A Népakarat budapesti tudósítója például Szabados Sándor közoktatásügyi népbiztos nyilatkozatát küldi haza, mely szerint minden forgalomban levő könyvet össze fognak írni, s az irodalmi és tudományos szempontból értéktelen műveket, a népbutító, az ízlésromboló kiadványokat betiltják. Ily módon a régi világ „íróbérencei” elindulhatnak új hazát keresni. De csak a reakciós és ponyvaíróknak fellegzett be, nyugtatja meg a népbiztos a kedélyeket.³³

1919. április 23-án, azon a napon, amikor a románok bevonultak Debrecenbe és vérbe fojtották a Tanácsköztársaságot, egy aprócska irodalmi hír is napvilágot látott a Népakaratban: „Írók törzslapjaikat és igazolványukat a titkárnál átvehetik”. Vagyis az igazolványok akkorra készültek el, amikor már nem lehetett átvenni őket!

A korszak irodalmi életéről utólag keletkezett dokumentumok is tájékoztatnak. 1921-ben bizonyos intézményeknek, társaságoknak, vállalatoknak felelniük kellett a polgármesteri hivatal azon kérdésére, hogy mit csináltak a Tanácsköztársaság idején. A Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat Részvénytársaság (Debrecen, Piac utca 59.) siet kijelenteni, hogy a proletárdiktatúra idején semmilyen feladatokat nem vállalt. A kérdésre dr. Kardos Albert, a Csokonai Kör főtitkára és Pap Károly, a kör elnökhelyettese Kardos Albert fogalmazásában így válaszolt: „A Csokonai Körnek a proletárdiktatúra idején tulajdonképp nincs története. Amíg a kommunizmus Debrecenben tartott... a kör mindennemű tevékenységtől tartózkodott, közgyűlést, választmányi ülést, felolvasó ülést nem tartott... A szomorú napokra visszaemlékezve jól esik megállapítanunk, hogy a Csokonai Kör a maga helyiségében, gyűjteményeiben, vagyonában semmiféle háborgatást, illetve kárt nem szenvedett”. A testület elhatárolta magát azoktól a tagjaitól, akik a forradalmi eseményekben, a proletárdiktatúrában saját felelősségükre részt vettek, tisztséget vállaltak.³⁴

31 *Felhívás!*... Felszólítjuk elvtársainkat, hogy mindenki tartsa kötelességének a lap támogatását. A vezetőségek hívják fel a szakszervezeti értekezleteken az elvtársak figyelmét a folyóiratra, melyből az új világrend lelke fog kisugározni. A lap plakátjait függesszék ki a helyiségekben, árusítsák a propaganda iratokkal együtt... TK. HB-ban. 380. old.

32 Népakarat, 1919. ápr. 20.

33 Népakarat, 1919. ápr. 18.

34 HBmL. XVI. 11/b. 2. (A Csokonai Kör története a proletárdiktatúra idején. 1921. jan. 22.).

Mint említettem, a színházak államosítása gyorsan megtörtént. Az öttagú színházi direktórium, jóllehet nem ismerte Lukács György utasítását, úgy cselekedett, hogy intézkedéseit nem kellett módosítania. Bár a Vígyszínházban a szénhiány miatt meg kellett szüntetni az előadásokat, a Csokonai Színházban a program zavartalan volt. Heltai Jenő színingazgató tudta, mit kíván az új kor: „A színházi műsor összeállításában a szociális irányzatú és népnevelésre alkalmas színdarabok kerültek elsősorban figyelembe. A színháznál máris a legnagyobb arányú műsorterveket dolgozták ki, melyben Ibsen, Gerhart Hauptmann, Gorkij, Strindberg, Molière művei, az énekes darabok közül pedig a Cigánybáró, a Hoffmann meséi és a Corneville-i harangok szerepelnek. A debreceni színháznak az a célja, hogy a vidéki színházak között első sorban álljon hivatása magaslatán és lelkesedéssel támogassa propagandairányzatú darabokkal a forradalmi kormányt”.

A nyilatkozatoknál, az elképzelések deklarálásánál is fontosabb azonban, hogy mi valósulhatott meg egy hónap alatt a gyakorlatban. Sajnos, nem sok. A zenés darabok közül ugyan színre került a Hoffmann meséi és a Corneville-i harangok, valamint Sardou forradalmi tárgyú vígjátéka, a Szókimondó aszszonyság, de Földes Imre Hivatalnok urak című drámáját nem mutatták be, Jánosi Zoltán Absolonjához is csak hozzákezdtek, mint azt a Népakarat március 29-i száma is említi. Azt tervezték, hogy nyáron a Nagyerdei Szabadtéri Színpadot egy Aiszkhülosz tragédiával nyitják meg. A színészek legjobbjai a színházi előadásokon kívül irodalmi estéken találkoztak a közönséggel, leginkább a Váradról jött kitűnő művész, Bihari Ákos.³⁵

Az évad során 88 darabot mutattak be Debrecen két színházában, ez nagy szám! A Csokonai Színházban naponta két előadást is tartottak. Ezek között voltak munkás- és ifjúsági előadások is. Az előadásokat szép számú közönség látogatta. A szocialista pártvezetőség április elején elrendelte, hogy a színházi előadásokon az első és a második felvonás közben propagandisták ismertessék a forradalmi átalakulást. Kuthi Sándor április 11-én tartott előadást, „mely a hivatalnok osztálynak, ennek az osztályöntudattal nem bíró proletariátusnak nagy tévedésével és remélhető megtérésével foglalkozott”.³⁶ Namény Vilmos az osztályharc szükségességéről és eredményeiről beszélt egy másik este.³⁷

A színházművészet iránti megkülönböztetett érdeklődést reprezentálja, hogy a rövid forradalmi időszakban több színházelméleti, színházpolitikai cikk látott napvilágot. Már a Tanácsköztársaságot megelőzően Verő Márta színésznő egy ízben beszámolt egy munkáselőadás élményeiről.³⁸ Alig néhány nappal a forradalmi átalakulás megkezdése után a Debreceni Hírlap egyik cikkírója a jövő színészetéről medítál. Örömmel üdvözli a régi rendszer megbuktatását, a szociális átalakulást, s megállapítja, hogy a színházművészetnek is az új szellem irányában kell fejlődnie. A cikkíró társadalmi felfogása ugyan idealista („fontos, hogy művészetünkre, annak új irányú kifejlődésére még a gazdasági kérdéseknél is nagyobb súlyt helyezzünk”), de ötleteit kétséggel a debreceni

35 A debreceni színészet története. Debrecen, 1976. Szerk.: *Katona Ferenc*. Az általános részre lásd 80—81. old. Az 1918/19-es műsorrendet a 369—370. old. Az 1918/19-es évad társulatának összetételét a 449—450. old.

36 Népakarat, 1919. ápr. 12.

37 Népakarat, 1919. ápr. 16.

38 Színházi Figaro 1919. febr. 21—27.

szocialista színházkultúra érdekében vetette papírra. Ellenzi a színházak szövetségi alapon való működtetését, mert ez gyakorlatilag azt eredményezi, hogy a magánkapitalizmust a csoportkapitalizmus váltja fel. Márpedig nem új tőkés rendszert kell teremteni, hanem „anyagilag biztosított művészet”. Később kiderül, hogy ezen államilag támogatott színházkultúrát ért az cikkíró. Elvileg, művészi szempontból kifogásolja, hogy a társulatot „saját kebeléből választott egyének irányítsák”, mert az ilyesmi rossz vért szül. Debrecen két színházat szakosítaná, a Csokonai Színház drámákat, a Vígyszínház zenei darabokat játszana. Majd így folytatja: „A színház kötelessége, hogy ifjúsági- és munkáselőadások rendezésével, az irodalom ismertetésével segítségére legyen a népnevelésnek. A helyi sajtónak közreműködése feltétlenül szükséges, hogy az irodalmi előadások komoly, beható bírálatával a hibákra és hiányosságokra rámutasson és így színművészt neveljünk”. Voltaképpen az egész cikket idézhetném, minden gondolata helyes, megállná a helyét ma is. Figyelemre méltó, hogy hangoztatja Debrecen második kultúrközpont szerepét, a fővárosi színházkultúrától nem független, de azért önálló műsorpolitikáját.³⁹

Balázs Béla, a színház-szocializáló bizottság tagja is úgy véli, hogy a „központi szovjet” színházi kérdésekben is csak a főbb direktívákat adja meg. A kész tervek szerint azonban rövidesen társulatokat szerveznek elsőrendű színészekből, s a társulatoknak az lesz a hivatása, hogy a szocialista kultúrát szétvigyék az isten háta mögötti falvakba is, ahol az emberek még egyáltalán nem láttak színházat, sőt még mozgófényképet sem. A staggione-rendszer (a mozgó társulatok rendszere) segítségével a főváros kultúrája kiárad az egész országra. Balázs reméli, hogy a proletárkultúra eme fáklyahordozói még a nyáron útjukra indulnak.⁴⁰ Az elgondolás egyik változatának tekinthető voltaképpen a legutóbbi hónapokig fennálló faluszínház, illetve még korábban a gördülő opera intézménye a felszabadulás után.

Kis terjedelemben rendszeres színházi kritika is folyt a lapokban, bár a Népakaratban nem, de a propagandaelőadásokat bejelentő cikk végén a kritikus néhány sorban „levágja” Fall Leó: Doktor úr című operettjét, csupán Heltai Jenő, Honthy Hanna, Káldor Dezső és Várnai László játékát dicséri.⁴¹

E cikkek sorába tartozik Kuthi Sándoré is, az első névvel jelölt cikk a Népakaratban. Kuthi is rendkívül fontos tömegkulturális intézménynek tartja a színházat, amelyet azonban a polgárság szórakozóhelyé, élvezet-előállító üzemé züllesztett. Elítéli a kispolgári közönséget, amely nem kultúrát keres a színpadon, hanem időtöltést, kulisszahasogatást. A munkás ellenben „jobban szereti az élet komoly ábrázolását, mint a vígjátékot, vagy bohózatot . . . Tudásban szeretne gazdagodni . . . Szociális drámákat, ha szimbolikusak is, jobban megért, mint az átlagpolgár”. Sokat vár a színházak államosításától, mert így lesz igényes ellenőrzés. Érdemes lesz klasszikusokat játszani (Shakespeare-t, Ibsent, Gorkijt, Halbét, Hauptmant), mert lesz friss és megértő közönsége a gondjaiktól megszabadított színészeknek. „Új gárda lesz írókból, színészekből, más stílus, más hang, más levegő. . .”⁴² Némi idealizmus természetesen belevetült ebbe az írásba, de ha meggondoljuk, a lelkesült hang érthető.

Utaltam rá, hogy az elképzelések valóraváltására nem volt idő.⁴³

39 A jövő színészete. DH. Hétfői Újság, 1919. márc. 31.

40 A vidéki színházak szocializálása. Népakarat, 1919. ápr. 1.

41 Népakarat, 1919. ápr. 9.

42 Népakarat, 1919. ápr. 10.

43 A Csokonai Színház műsorrendjét lásd a 35-os számú jegyzet alatt.

Az írókon és színházművészekon kívül a legaktívabbak a zeneművészek voltak. Pedig 1918. szeptemberétől, Simonffy Emil betegségének kezdetétől a zeneiskolában ádáz személyi harcok dúltak az igazgatói címért. Az 1918—19-es tanév első félévében mindössze három hétig tartott a tanítás, a második félév viszonylag elfogadható munkát eredményezett. Simonffy Emil 1919. február 23-án meghalt, a személyi harc P. Nagy Zoltán és Weszprémy Andor között tovább folytatódott, az intrikus főispáni leszármazott Weszprémy főlényével. A kölcsönös vádaskodások állandóan napirenden voltak. A tanács hatalom idején, március 29-én dr. Lefkovits Vilmos tanügyi népbiztos jelenlétében igazgatóválasztást tartottak a zenedében, amelyen nem kis meglepetésre egy évre Weszprémy Andort választották meg direktornak.⁴⁴

A zeneművészek első jelentkezése a nyilvánosság előtt azzal kezdődött, hogy egy tudományos előadásra a Népakarat bejelenti a Szilágyi—Füredi vonósnégyest.⁴⁵ Az írók, művészek szakszervezetének vezetőségében Sebestyén Lipót dr. és Takács Edit képviseli a zeneművészeket.⁴⁶

Április 13-án tartották az első proletárhangversenyt, amelyet a Népakarat aznapi száma jelentett be, mint az írók és művészek szakszervezete zenei szakcsoportjának rendezvényét.⁴⁷ A hangverseny megvolt. Az újság így kommentálta: „A céltudatos kultúrtevékenység, melyet a szocialista párt pihenés nélkül folytat, újabb szép eredményt mutatott fel az első proletár hangversenyben. Nagyszámú közönség, kivált nőmunkások és vasutasok töltötték meg a zenede hangversenytermét. A bevezető előadást dr. Mártonffy Marcell egyetemi tanár tartotta a zenekultúra fejlesztő hatásáról. Kifejtette, hogy az új rendben a zene még nagyobb elterjedésnek fog örüdeni, nem kiváltságos osztályok előjoga lesz művészi élvezetben részesülni”. A műsorban magától értetődően klasszikus művek hangzottak el. A tudósító feljegyzi, hogy a hangverseny iránt olyan nagy volt az érdeklődés, hogy még a folyosón is álltak, helyes lenne tehát a koncertet megismételni.⁴⁸ Erre rövidesen sor került.⁴⁹

Az írók, művészek szakszervezete zenei szakosztályának vezetősége érdekes módon nem a zenede művésztanáraiból került ki. Az elnök dr. Sebestyén Lipót ügyvéd és szenvedélyes vonósnégyes játékos volt, a pénztárosi tisztet Nádasdy Alajos tanár látta el, a jegyzőit pedig Homola László ítéltőtáblai tanácsjegyző töltötte be. A zenedét Füredi Sándor hegedűtanár és F. Halácsy Margit zongoratanárnő képviselte.⁵⁰ Keveset tudunk az énekkarok, dalkörök működéséről. A városi direktórium a közoktatási népbiztosságtól ugyan táviratilag

44 Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig. Szerk.: dr. Breuer János. Debrecen, 1975. 28—29. old.

45 Népakarat, 1919. márc. 31.

46 Népakarat, 1919. ápr. 1.

47 Népakarat, 1919. ápr. 13.

48 Népakarat, 1919. ápr. 15.

49 Népakarat, 1919. ápr. 16. Az előzetes közli a műsort részletesen. Haydn-, Erkel-, Schubert-, Sarasate-, Csiky-, Hubay-művek, illetve műrészletek hangzottak el. Hammerstedt János vezényelt. Zongorán közreműködött Fábry Irma és Simonffy Irén. Hegedűn játszott Füredi Sándor, zongorán kísért Takács Edit, énekelt Vas Mancsi. Bihari Ákos az Orrmonológót és Ady Endre a Hadak útja című versét szavalta. A vonósnégyes tagjai: dr. Szilágyi Imre, dr. Sebestyén Lipót, Piribauer Ferenc és Füredi Samu.

50 Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig. Szerk.: dr. Breuer János. Db. 1975. 31—32. l.

kérte az Internacionálé kottáját munkás zene- és énekkarok számára is⁵¹, de ilyen énekkarok működésének nincs nyoma. A Petőfi Dalkör például 1914. július 28-án 1920 júliúsáig szüneteltette tevékenységét. Az április 18-i Népakarat számban szólították fel a dalkarokat, hogy jelentkezzenek és kezdjék meg működésüket.

Mozgolódtak viszont a cigányzenészek, akiket a Tanácsköztársaság azáltal, hogy az írók és művészek szakszervezetébe tömörített, elismert művészeknek. Kiss Béla és Magyar Imre személyében a cigányzenészek a szakszervezet vezető testületében is képviselték magukat. Szakosztályi gyűlést március 31-én hirdettek mint cigányzenészek,⁵² s szakosztályt alapítottak népzenei alosztály néven. Azonnal programként jelölték meg a munkáshangversenyeket. Elnöknek Magyar Imrét választották, elnökhelyettesnek Kiss Bélát. Művészeti titkárnak Szathmári Zoltánt jelölték, a további tisztségeken Benczi Sándor pénztáros, Kiss József és Rácz János ellenőr osztozott, bizalmi férfiak voltak az összes zenekar bevonásával: Rácz Dezső, Ruha Elemér, Szikora Bertalan, Kacsori László, Rácz Gyula.⁵³

A képzőművészeti életről kevés híradás maradt ránk. Említést érdemel, hogy 1919. április 14-én népképtárat nyitottak meg Debrecenben, melyet még korábban határoztak el. A képtárban hatvan képet állítottak ki, köztük XVI—XVII. századi német, olasz, flamand, francia festők, valamint Lotz, Muñkácsy, Iványi-Grünvald, Kernstock alkotásait — a Szépművészeti Múzeum adományából és a városi múzeum képeiből. A képtárat Csürös Ferenc képzőművészeti osztályvezető nyitotta meg, de beszédet mondott Kuthi Sándor is, azt fejtegetve, hogyan tükröződnek a mindenkori gazdasági viszonyok a különböző korok festészetében. A képtár vasárnaponként állt volna a közönség rendelkezésére.⁵⁴

II. Bihar megye — Nagyvárad

A csaknem 600 ezer lelket számláló történelmi Bihar vármegye is voltaképpen egy városú megye volt. Nagyvárad azonban, amelynek lakossága az első világháború éveiben elérte a 90 ezret, mozgékonyabb, radikálisabb szellemi életet élt, mint Debrecen.

A város kulturális, művészeti életét a múlt század kilencvenes éveitől kezdve a Szigligeti Társaság irányította. Ady Endre, Bíró Lajos és mások a társaságban belső ellenzékként küzdöttek főleg Rádl Ödön megcsontosodott, konzervatív nézetei és avatag esztétikai felfogása ellen, de a társaságban a belső erőviszonyokat csak a háború idején, kivált Rádl Ödön halála (1916.) után lehetett elmozdítani. 1917 januárjában újjászervezték a Szigligeti Társaságot, s ezúttal Dutka Ákos, Nadányi Zoltán is bekerült a vezetőségbe.⁵⁴ 1908-ban viszont Váradon szerveződött A Holnap irodalmi társaság, a modern magyar irodalom egyik úttörőgárdája, a Nyugat-mozgalom őse.

Jóllehet, 1918-ban csak Dutka Ákos, Antal Sándor és Miklós Jutka tartózkodott a városban a régi „holnaposok” közül, de az új váradi író-, művész-,

51 Távirat „Közoktatásügyi Népbiztosság. Reinitznek, Budapest. Szíveskedjék lehetőleg expressz elküldeni Internacionale és ha megvan Carmagnale kottáját színházi és munkás zene- és énekkarok részére. Városi direktórium”. Exp. Parády. HBmL. XVI. 10. 1. 1919. ápr. 10.

52 Népakarat, 1919. márc. 31.

53 Népakarat, 1919. ápr. 1.

54 Nagyvárad, 1917. jan. 28.

publicista nemzedéknek is kiváló tagjai voltak, például Ágoston Péter, a későbbi népbiztos, Tabéry Géza és sokan mások. Dutka a radikális párt egyik helyi vezetője, összeköttetést tart a központtal,⁵⁵ s már évek óta indulatok verseiben követeli a békét, ostromozza a hadviselésért felelős országvezetőket. A katonáskodó Tabéry háborúellenes regényt és lírai tiltakozásokat ír. Forradalmi versek az elnyomatás négy esztendejéből 1914—1918 című versfüzete Károlyi Mihálynak szóló ajánlással 1918. október 30-án jelent meg Békéscsabán. Az irodalmi-művészi lázadásnak hiteles életrajzi fedezete van: a Békéscsaba és vidéke egyik 1918. november 8-i közleménye szerint Tabéry Géza főhadnagy megszervezte az ezred tisztikarának és legénységének állományának sikeres zendülését a monarchikus szellemű ezredvezetőség ellen. Ágoston Péter, a Nagyváradai Jogakadémia professzora, a proletárdiktatúra népbiztosa nyilván jó okkal nevezheti ki Tabéry Gézát Bihar megye forradalmi kormánybiztosa mellé titkárnak.⁵⁶

Az őszirózsás forradalom nem érte váratlanul a nagyváradai radikális értelmiséget. A forradalmi változásokat még 1918. október 31-én bejelentették, a főispán plakáton értesítette az eseményről a lakosságot. A Nagyváradon időző Nagy Endre a Szigligeti Színház előtt beszédet intézett az ünneplőkhöz és Ágoston Péter is felszólította a tömeget, hogy esküdjék fel az új rendre.⁵⁷ A mámoros ünneplés a Szigligeti Színházban folytatódott, Nagy Endrét ismét a szónokok között találjuk, Dutka Ákos pedig verssel szerepelt. (Állítólag a városháza erkélyéről ő hirdette ki korábban a Nemzeti Tanács megalakulását.⁵⁸ November 13-án nagygyűlést rendeztek a színházban, ahol a tömeg ki nyilatkozta a királyság megszüntetésének és a köztársasági államforma bevezetésének óhajtását. A nagygyűlésen Dutka A köztársaság köszöntője című alkalmi versét szavalta,⁵⁹ nem sokkal később Budapestre költözött.

A váradai újságírók már 1918. október 31-én bejelentették, hogy támogatják a Nemzeti Tanácsot.⁶⁰ Antal Sándor pedig, aki „civilben” közéleti osztályvezető, a tisztviselőket szervezi, s tudatosítja, hogy „a Nemzeti Tanácshoz csatlakozni ma már természetes elkövetkezés”. A nagyváradai nemzeti tanácsba több író, publicistát választottak be, többek között dr. Nagy Mihályt, Dutka Ákóst, Marton Manót, Antal Sándort, Ágoston Pétert és másokat.⁶¹

Az írók szívesen vállalkoztak arra, hogy a helyi nemzeti tanácsnak segítsenek a napi feladatok megoldásában. Így például Dutka a tanács első nyilvános ülésén a harctérről hazatérő katonák kellő fogadtatását sürgette, Miklós Jutka a jótékony egyesületek gyűlésén úgyszintén. A költő indítványozta: „a szervezett munkások feleségeivel együtt kell dolgozni künt a vasútnál, hogy a katonák lássák, hogy nem csak a „kalapos nagyságák”, hanem a társadalom minden rétege várja őket”.⁶²

November 15-én a váradai szellemi munkások nagygyűlést tartottak, ame-

55 Lásd például a Békegyűlés Váradon című hírt. Nagyvárad, 1918. okt. 10.

56 Robotos Imre: Tabéry Géza (1890—1958). Megjelent Tabéry Géza Szarvasbika című regényének előszavaként. Kriterion. Irodalmi Kiadó. Budapest, 1969. Az író forradalmi szereplése a 22—25. lapokon olvasható.

57 Bihar-vármegye. Szerk.: *Nadányi Zoltán* Bp. 1938. 11. old.

58 Ruffy Péter: *Arcképek és történetek*. Kossuth K. 1962. 88. old.

59 A verset közli — minthogy kötetben nem jelent meg — Farkas Dezső a Nagyváradai Napló 1918. november 14-i száma alapján. *Alföld* 10. évf. 1. sz. 1959. 60—62. old.

60 Nagyvárad, 1918. okt. 31.

61 Nagyvárad, 1918. nov. 1.

62 Nagyvárad, 1918. nov. 7.

lyen meglepő felszólalások hangzottak el. Dr. Katz Lipót kijelentette, hogy „A kommunista társadalom keretében kedvezőbb lehetőségek nyílnak a szellemi munkások értékelésére”. Dr. Oláh Béla is az új rendszer hívének vallotta magát, s Dutka Ákos szintén a kommunizmus szebb jövőt biztosító képét” festette felszólalásában, Ágoston Péter ugyancsak a kommunizmuson felépülő új rendről beszélt. Dr. Berkovits René terjesztett elő határozati javaslatot, amelynek értelmében a „vállalkozók és a tőkéből élő egyének mellőzésével csakis a szellemi munkából élők, tehát a szellemi proletárok lehetnek tagjai a szakszervezetekbe tömörülő szellemi munkásoknak”. A szakszervezeti szervezkedés tervezetét egy bizottságra bízták,⁶³ s végül csatlakoztak a szociáldemokrata párthoz. Néhány nappal később Antal Sándor indítványára megalakult a közéleti-művelődési tisztviselők szabad szervezete is.⁶⁴

A Nemzeti Tanács 1918. november 13-án dr. Ágoston Péter jogakadémiai tanárt nevezte ki Bihar megye kormánybiztosává és ideiglenes főispánjává, majd távozása után, 1919. február 2-án dr. Katz Béla kapta a megbízatást. Mindketten képzett szocialisták voltak, majdán a Tanácsköztársaság idején fontos állásokat töltöttek be, s mindketten művészetpártoló, tollforgató emberek, publicisták voltak, nem mindennapi műveltséggel rendelkeztek. Ennek ellenére a beiktatásukon elmondott programbeszédjükben a kultúra kérdései közül csupán közművelődéssel, közoktatással foglalkoztak, irodalom- és művészetpolitikai nézeteiket nem fejtették ki. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha nem lett volna egyéni művészetpolitikai koncepciójuk. A zaklatott kül- és belpolitikai helyzet azonban lekötötte energiájukat. A román megszállás veszélye Damoklész kardjaként lebegett a város felett. Nagyvárad szénhiánnyal küszködött, rossz volt a közellátás, kevés a munkaalkalom, pedig a város lakossága átmenetileg 150 ezerre duzzadt. A megyében bandák garázdálkodtak, a csőcselék fosztogatott. Ebben a helyzetben a különböző társaságok és egyes személyek voltak a művészeti élet előmozdítói, letéteményesei.

Az újságírók javasolták például, hogy a népköztársaság kikiáltásának emlékére, valamint Károlyi Mihályról és Ady Endréről nevezzenek el utcát. A Szigligeti Társaság ismét megnyitotta külvárosi népkönyvtárát, ahol könyvet kaphatott „minden tisztességes felnőtt”.⁶⁵ A társaság egyébként ismét éledezni kezdett Csipkerózsika-álmából, az újságíró tagok ösztönzésére megkísérelte összehívni a közgyűlést. A választmány egy bizottságot bízott meg addig is az összes kérdés megtárgyalásával.⁶⁶

A forradalom hónapjaiban mindvégig élénk tevékenységet folytattak a feministák, dr. Ágoston Péterné vezetésével. A váradi nők december 16-i ülésén is ő volt az első szónok.

A tömegek kulturális színvonalának felemelését sürgette, hiszen „senki oly kevéssé a kultúra javaiban nem részesült, mint a tömeg, melynek munkájára épült az egész társadalom”. Miklós Jutka azokban a napokban érkezett el világnézeti fejlődésének csúcsára. „Nem engedünk többé népeket egymás ellen uszítani, a gyűlölködő nacionalizmust el kell hallgattatni örökké a józan emberiség szavának — mondotta —, amely megérteti az emberekkel végre,

63 Nagyvárad, 1918. nov. 16. Szellemi munkások a váradi szocialista pártban (az előkészítő bizottság elnöke dr. Meer Samu orvos, tagjai dr. Berkovits René orvos, dr. Sándor János orvos, Dutka Ákos, dr. Katz Lipót, Zoltán Jenő és Weiszbergen Szerén).

64 Nagyvárad, 1918. nov. 19.

65 Nagyvárad, 1918. nov. 22.

66 Nagyvárad, 1918. dec. 5., 6.

hogy mindnyájan testvérek és egy világcsalád különböző nyelvet beszélő, de egyéneként egyformán örülő és szenvedő ... tagjai vagyunk. Krisztus nem azt mondta volt: magyar, gyűlöld a románt és román gyűlöld a magyart, hanem azt, hogy: ember, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat". Sürgette az anya- és csecsemővédelem megszervezését, a kötelező anyasági biztosítást, gyermek- és csecsemővédők létesítését, napközi otthonokat, állami szülőotthonokat, a gyermekmunka teljes eltörlését, a lakásviszonyok javítását, az alkohol elleni küzdelmet és a prostitúció felszámolását, melyet a forradalom győzelme után is megtűrt a társadalom.⁶⁷ A klérus lapja, a Tiszántúl december 17-i számában megtámadta az írónőt, kiforgatta szavait. Miklós Jutka nem késlekedett a válaszal.⁶⁸ Az egyházak persze nem ok nélkül nyugtalankodtak: 1918. december 17-én Kiss János nyomdász, a munkásmozgalom fiatalon elhunyt váradi harcosát egyházi szertartás nélkül, vörös lobogó alatt temették el.⁶⁹

A Nagyváradi, amelynek a forradalom alatt Hegedüs Nándor, a későbbi neves Ady-kutató volt a főszerkesztője, tárgyilagosan referálta az irodalmi és művészeti eseményeket, s kellő fogékonyságot mutatott az új idők szelleme iránt. 1918. december 22-én az újság megemlékezett Marx Károlyról, „a Kommunista Kiáltvány örökre emlékezetes szerzőjéről”, születésének 100. évfordulóján, később⁷⁰ számon tartja, hogy Szamuely Tibor és Kun Béla egykor váradi újságírók voltak, s Kun Béláról inkább melegen, mint tartózkodóan ír. Lelkesen búcsúztatja Antal Sándort, „a nagyváradi kultúrélet pompás harcosát”, akit a Külügyminisztérium óhajt fontos misszióval megbízni. Antal Sándorra, aki csak később távozott el Nagyváradról, a Külügyminisztériumban dolgozó Dutka Ákos hívta fel a figyelmet.⁷¹

A nagyváradi Társadalomtudományi Társaság 1919 januárjában felújította működését, s előadásorozatot szervezett a francia irodalomról és tudományról. A terv dr. Berkovits Renétől származott. Az első előadást dr. Szilas Izidor tanár tartotta, bevezetőt dr. Ágoston Péter főispán mondott. Hangoztatta, hogy nem szolgálalkúségból hódolnak a győztes francia népnek, hanem a mindig becsült francia kultúrának áldoznak, amelytől belül a germán szellemi despotizmus idején sem távolodtak el. Szilas Izidor a XIX. századi francia irodalom nagyságairól és irányzatairól értekezett.⁷² Január 31-én Hegedüs Árpád előadása került sorra „A francia irodalom hatása a magyar irodalomra” címmel. Kempner Magda kereskedelmi iskolai tanárnő, a váradi feminista mozgalom kitűnő alakja pedig ifjúsági társadalomtudományi előadásorozatot szervezett lányok számára. A tíz előadásra tervezett sorozatban olyan címeket találunk, mint A társadalom fejlődésének története, Történelmi materializmus és szocialista világnézet, Az irodalom szerepe a társadalom fejlődésének irányításában stb. Arról van tudomásunk, hogy Kempner Magda a bevezető előadást megtartotta.⁷³ Dr. Halländer Rózsi Lily Braumról, a neves szocialista írónőről tartott előadást, aki előkelő származása ellenére is átértette az elnyomatást, a jogfosztottságot és a tömegnyomort.⁷⁴ Váradon 1918 novem-

67 Nagyváradi, 1918. dec. 17.

68 Nagyváradi, 1918. dec. 18.

69 Nagyváradi, 1918. dec. 18.

70 Nagyváradi, 1919. jan. 16.

71 Nagyváradi, 1919. jan. 9.

72 Nagyváradi, 1919. jan. 16.

73 Nagyváradi, 1919. jan. 23.

74 Nagyváradi, 1919. febr. 4.

berében egyes cionisták mozgolódni kezdtek. A mozgalomhoz tartozott dr. Lukács Zoltán, aki már korábban megindította a Zsidó Renaissance könyvtár sorozatot, s kiadta Ady Endrének a zsidóságról írott cikkeit. 1919. február 4-én a Zsidó Kultúregyletben Ady Endre és a zsidóság címen tartott előadást.⁷⁵

A Társadalomtudományi Társaság egyébként megtervezett programját csaknem teljesen megvalósította, az utolsó előtti előadásról még van hírünk. Ez ismét Kempner Magda nevéhez fűződik: a francia filozófiáról tartott ismertetést.⁷⁶ A társaság 1919 januárjában egy könyvet is kiadott, melynek anyagát még 1914-ben írta Kerekes Manó, Agoston Péter, Salamon Ernő, Simonyi Ernő, Hegedűs Árpád és Bíró Márk.⁷⁷

Az irodalmi élet

A váradi irodalmi életet, a haladó írók-publicisták szervezkedését Ady Endre halálának híre indította meg. A város értelmisége őszintén gyászolta a költőt, s azonnal megindították a gyűjtést egy Ady-szoborra.⁷⁸ Méltó Ady-emlékünnepséget terveztek Váradon. Ady Endrének később nyilvánosan mondott köszönetet a városnak.⁷⁹

1919. február 10-én ülést tartott a Szigligeti Társaság választmánya, s elhatározta, hogy „az intenzív munkásságot újból felveszi, s evégből érintkezést keres a nagyváradi hivatásos írókkal és művészekkel”. De a társaság ezúttal elkésett: a váradi írók február 15-én bejelentették, hogy Ady Társaságot alakítanak. Nem titkolják, hogy az új írói csoportosulás A Holnap nyomdokain kíván haladni. „Minden jel megvan arra, hogy amint A Holnap új eszméket és új irányt adott a magyar irodalomnak, így az Ady Társaság is a szabadabb idők szellemében megerősödve fogja irányítani a kultúrmagyarság figyelmét.”⁸⁰

Az alakuló ülést február 19-re tűzték ki. A társaság programjának ismertetésére Antal Sándor, Tabéry Géza, Nadányi Zoltán, Zsolt Béla és dr. Nagy Mihály vállalkozott.⁸¹ Az ülést a városháza dísztermében dr. Nagy Mihály nyitotta meg. A programot Zsolt Béla fejtette ki. „Célunk az alkotóművészek kedvet adni a termeléshez, a tömegeket, az eddig kizártakat művelni, a lelkeket megmunkálni”. Az új társaság kéthetenként megjelenő folyóiratot tervezett Nadányi Zoltán javaslatára egyhangúlag Antal Sándort választották elnöknek.⁸² Antal Sándor méltatta a társaság névadóját, elsősorban azért,

75 Nagyvárad, 1919. febr. 5.

76 Nagyvárad, 1919. márc. 14.

77 Nagyvárad, 1919. febr. 15. A progresszív eszmék terjesztése az iskolában. Szerk.: *Kerekes Manó*.
Ism.: *dr. Nagy Mihály*.

78 Nagyvárad, 1919. jan. 29.

79 Nagyvárad, 1919. febr. 14. Adyné Lukács Ödön helyettes polgármesternek, valamint a Bihar megyei és nagyváradi újságírók szabad szakszervezetének mondott köszönetet. A híradás szerint szépen növekszik a szoboralap összege.

80 Nagyvárad, 1919. febr. 15.

81 Nagyvárad, 1919. febr. 19.

82 Antal Sándor (1882—1944). Író, újságíró. Öt évet Németországban és a skandináv államokban töltött. Váradra hazatérve a modern magyar irodalom propagátora. 1908-ban ő írt előszót A Holnap című antológia első kötetéhez. 1919-ben a Vörös Újság belső munkatársa. A fehérterror elől Csehszlovákiába menekült, ott a pozsonyi Népujság főszerkesztője volt. Koncentrációs táborban halt meg.

mert élete cáfolata volt a formalista művészetelméletnek, s internacionalizmust hirdetett.⁸³

Az Ady Endre Társaság rögtön munkához látott. A választmány február 23-án Tabéry Géza elnökletével ülést tartott, s azon Hegedüs Nándor javasolta, a Néptanács hasson oda, hogy a színház hetenként egyszer adjon elő komoly irodalmi művet. Megalakították a zenei szakosztályt, s megbízták dr. Thury Lászlót a társaság alapszabályának kidolgozásával.⁸⁴

Az irodalmi és kritikai szakosztály néhány nappal később szervezni kezdte az első Ady-matinét, sőt a másodikat is eltervezték, Kosztolányi vendégszerelésével.⁸⁵

Az első matiné programja a beharangozóhoz képest némileg megváltozott. A beszámoló így kezdődik a Nagyváradban: „A napokban harc indult meg az Ady Endre Társaság körül és vasárnap délelőtt az Ady Társaság matinéja egy csattanós bizonyítéka volt az életképességnek és hivatottságnak”. Adyról dr. Fried János tartott előadást.⁸⁶

A proletárdiktatúra győzelme után Tabéry Géza március 27-re hívta össze a választmányt. Ezen az ülésen a választmány elhatározta, „hogy a színház vezetésében aktívan részt vesz és irodalmi felolvasásokkal igyekszik az irodalom szeretetét a legszélesebb proletárrétegek közé elvinni”, továbbá „hogy klasszikus és irodalmi értékű, valamint haladó és szocialista darabok egész seregét fogja előadni, és az egyes előadások előtt egy-egy váradi író fogja ismertetni a színre kerülő darabot és íróját”. A szórakoztatást sem akarták elhanyagolni, ügyelni kívántak a helyes arányokra. „A Szigligeti Színház műsora ezentúl mintaképe lesz a változatos és nívós színháznak”. A választmány Zsolt Bélát delegálta a városi kultúrdirektóriumba.⁸⁷

A tanács hatalom idején a váradi írók közül Tabéry Géza és Gara Ákos volt a legaktívabb, mindketten szerepeltek a Vörös Könyv című hetilapban. Tabéry a második számban Maxim Gorkijról tartott előadásának szövegét közli, melyet az Éjjeli menedékhely ünnepi bemutatója kapcsán írt. Kiemeli Gorkij közvetlen kifejezésmódját, műveinek életigazságát. Úgy véli, hogy az anyában valósággal összegeződik a 19. századi szocialista ideológia. Tabéry

83 Nagyvárad, 1919. febr. 20. Az Ady Endre Társaság megalakult. A tisztségviselők és a vezetőségi tagok a következők: Tabéry Géza ügyvezető elnök, Marton Manó és Miklós Jutka alelnök, Zsolt Béla titkár, Hilf László ellenőr, Nadányi Zoltán, dr. Silbermann Jenő, Fehér Dezső, Gara Ákos, dr. Fried János, Kempner Magda, Ötvös Béla, Iványi I. József, Perédy György, dr. Barza Ferenc, Szmazsenka Ernő, Kormos Ferenc, Dénes Sándor, Erdős Iván, Wertheimstein Viktor, Szüts Dezső vezetőségi tagok. A névsort idézi a Nagyvárad Napló alapján Kovács János: Magyar Szó-Tavaszi. Antológia. Kriterion Kiadó. Buk. 1971. 405. A névsor azonban nem pontos: a társaság jegyzője Székely János, a Munkás Ujság szerkesztője, pénztárosa Sonnenfeld Gusztáv, ügyésze dr. Nagy Mihály. A Váradról elszármazottak közül tiszteletbeli taggá választották Ágoston Pétert, Babits Mihályt, Bíró Lajost, Dutka Ákost, Göndör Ferencet, Juhász Gyulát, Somló Bódogot, s egyes adatok szerint Emőd Tamást is. Emődöt azonban csak szótöbbséggel. Emődnek fülebe jutott, hogy Antal Sándor, Zsolt Béla, Gara Ákos, Grünwald Sándor kifogásolta „császári és királyi költő voltát”, s emiatt dühös levelet küldött a társaságnak. Nagyvárad, 1919. márc. 1. A levélre Zsolt Béla válaszolt, később még egy levélváltás zajlott le a két költő között, igencsak emelt hangon. Nagyvárad, 1919. márc. 8.

84 Nagyvárad, 1919. febr. 25.

85 Nagyvárad, 1919. márc. 2.

86 Nagyvárad, 1919. márc. 4. Az Ady Társaság első matinéja. dr. Nagy Mihály nyitotta meg, majd bemutatták Marton Manó egyfelvonásosát, amelynek a címét a beszámoló nem említi. Zsolt Béla verseket olvasott fel, Aggházy Melinda és Krausz Elza énekszámokkal szerepelt, dr. Silbermann Jenő zongorázott, Harsányi Miklós Ady-verseket szavalt.

87 Nagyvárad, 1919. márc. 28.

csatlakozása a tanács hatalomhoz, majd leválása a munkásmozgalomtól mégis érzelmi alapon történt.⁸⁸

A színházi élet

A váradi színház műsorpolitikája a háborús években ugyanolyan sekélyes volt, mint a budapesti vagy a nagyobb vidéki társulatoké: a Szigligeti Színházat is elöntötte az operett, a bővli. Az őszirózsás forradalom hatására azonban — főleg a színészek — változtatni akartak a merőben üzleties szellemű műsorpolitikán, mert érezték, hogy „nem méltó a nagy napokhoz, ha a színpadon ilyenkor Hejhehu báró bolondozik”. Két színész, Harsányi Miklós és Váradi Lajos azzal az indítvánnyal fordult Erdélyi Miklós színigazgatóhoz, hogy tartalmasabb darabokat tűzzön műsorra. „A színigazgató az óhaj teljesítését kilátásba helyezte”.⁸⁹

A „Nagyvárad” november 14-i száma azonban már keményen bírálta a társulatot, mert a köztársasági ünnep alkalmával rendezett díszelőadáson a színház valósággal lejáratta a forradalmat: Az ember tragédiájából mutatta be a francia forradalmi szint „silány szimbolista felfogásban”.⁹⁰ A színház vezetősége nyilván megelégedte a bíráló hangokat, ezért elhatározta, hogy bemutatják a Bánk bánt.⁹¹ Egyúttal azzal a kéréssel fordult a színügyi bizottsághoz, hogy 15 százalékkal emelje a színházi helyárakat, mert az igazgató a havi 81 ezer korona bevételből nem tudja biztosítani az üzemeltetést. A színügyi bizottság rövid vita után hozzájárult a kéréshez.⁹²

1918. november 21-én Szegeden tizennyolc vidéki szintársulat megalakította az Országos Vidéki Színésztanácsot. A régi tisztikart lemondatták, s az igazgatókat felszólították, hogy mint munkaadók külön szervezkedjenek. A nagyváradi színésztanács képviselőiben Harsányi Miklós és Molnár Rezső volt jelen. Mindketten a radikális irányt pártolták, „Harsányi Miklós ezenfelül üdvös indítványokat is tett a vidéki színészek érdekében”. Végül a tanácskozás minden résztvevője belépett a szociáldemokrata pártba.⁹³ Közben a Szigligeti Színház bemutatta Lehár Pacsirtáját és Gábor Andor Palika című vígjátékát. Kormos Ferenc mindkettőt elutasította, a Gábor Andor-darabot finomabban.⁹⁴ A vezetőség ekkor Hayermans Remény című halászdramáját („mely sötét színekkel ecseteli a hajósnép létért való küzdelmét kizsákmányolói ellen”), Bíró Lajos Sárga lilium című színművét („mely a régi bűnös rendszer korhadt oszlopait döngeti”) és Földes Imre Császár katonái című színművét

88 Kovács János: i. m. 19—20. 1. Kovács János említi, hogy a Váradi Hét című politikai hetilap (fennállott 1917. október 12.—1919. június 9.) radikális, háború- és imperialistaellenes lap, a tanács hatalom idején a szocializmus eszméjét hirdette. Alapító főszerkesztője dr. Nagy Mihály, Ady barátja, aki később a népbiztosok perében a kommunisták védőügyvédje volt. A Vörös Könyv a címlap megjelölése szerint „Munkások ismeretterjesztő folyóirata”. Két száma jelent meg: 1919. március 31., 1919. április 13. A nagyváradi Munkás Újság szellemi vezetésével dolgozó proletár szemle volt.

89 Nagyvárad, 1918. nov. 5.

90 Nagyvárad, 1918. nov. 14. Vézna előadás a színházban. „Ma nem seprővel hadonászó piszkos cselédek és bekormozott hordák éneklék a Népköztársaság és szocialista munkásság himnuszát”.

91 Nagyvárad, 1918. nov. 14.

92 Nagyvárad, 1918. nov. 21.

93 Nagyvárad, 1919. nov. 21.

94 Nagyvárad, 1919. dec. 6.

„amely a szoldateszka bűneit ostorozza” tűzi műsorra, illetve újítja fel. Később, 1919 januárjában Herczeg Ferenc Árva László király című darabja került színre. Ezek a valamivel értékesebb darabok operettek közé ékelődtek a programban.

Nem volt könnyű Erdélyi Miklós dolga. A forradalom első napjaiban erősen megcsappant a színház látogatottsága, később a közönség visszapártolt, sőt új színházlátogató elemek tűntek fel, köztük munkások is. De beszokott a Szigligeti Színházba a váradi csócselék egy része is. A színházakban (a kabarékra is gondolok) megromlott a rend, a közbiztonság, egymást érték a lopások, a rablások. Kirabolták például a Vigadó Varieté raktárát. Ezért a rendőrkapitány nagyarányú rendőri felügyeletet rendelt ki a színházak költéséire!⁹⁵ Erdélyi Miklós ezt az alkalmat ismét arra használta fel, hogy újabb 15 százalékkal emelje a helyárat.⁹⁶ 1919. január közepén viszont az a veszély fenyegetett, hogy a színház zenekar nélkül marad. Az orkeszter ugyanis a negyedik magyar gyalogezred tagjaiból verbuválódott, s román megszállás esetén az ezredet elvezényelték volna. Dr. Ágoston Péter kormánybiztos főispán közbenjárására a zenekar tagjai polgári ruhában maradhattak volna, ők azonban havi 1100 korona bért követeltek, a legmagasabb színházi fizetést! A gond végül megoldódott, de nincs híradás róla, hogy miképpen.

Eldőlt a nyári színház sorsa. A Rhédey-kerti művészlak igen sok pénzt emésztett fel és rengeteg gondot okozott a városnak. A színügyi bizottság még 1918 augusztusában elhatározta, hogy lebontatja, de akkor a kultuszminiszter megakadályozta. A tanács 1919 januárjában bejelentette, hogy okvetlenül kiadja az utasítást a bontásra.⁹⁷

1919 januárjában a műsorpolitika ismét lanyhulni látszik, februárban viszont tervbe vették az Éjjeli menedékhely és a Vadkacsa bemutatását, illetve az utóbbi felújítását, március elején pedig Molnár Ferenc Liliom című legendáját vitték színre. A Vadkacsa és a Liliom előadásain a karzat közönsége olyan botrányosan viselkedett, hogy a színészek le akarták a függönyt eresztetni. Pedig mindkét darab művészi értékű előadásban került színre. A színészek azzal fenyegetőztek, hogyha a karzat közönségét nem fékezik meg, nem hajlandók komoly darabokban fellépni.⁹⁸

Merőben másképp viselkedett a munkásközönség az első nagyváradai munkáselőadáson, a Vigadó Varieté nagytermében. Brioux francia író Métély című darabját mutatták be Kabos Gyula rendezésében, „amelyre a Vigadó hatalmas terme zsúfolva megtelt. A proletariátus művelésének ez a formája legalább olyan célravezető, mint a legnagyobb népgyűlés” — jegyzi meg a tudósító. Az előadás előtt Székely János, a Munkás Újság szerkesztője mondott bevezetőt.⁹⁹ Márciusban néhány gyermekelőadást is tartottak a Szigligeti Színházban. Bemutatták többek között Gara Ákos A vízimadár hét gyermeke és Az új gyermekszoba című darabját is.¹⁰⁰ Munkához látott a munkásszínpad is. Az összmunkásság műkedvelő szövetsége 1919. március 9-re hirdetett előadást a Munkás Otthonban. Az estet a munkászenekar játéka vezette be, majd bemutatták Gyagyovszky Emil: Legnagyobb bűn című munkás-

95 Nagyvárad, 1919. jan. 11.

96 Nagyvárad, 1919. jan. 12.

97 Nagyvárad, 1919. jan. 10.

98 Nagyvárad, 1919. febr. 16., 22., 23., márc. 5.

99 Nagyvárad, 1919. jan. 18. Kabos Gyula azonos a későbbi kiváló filmszínésszel.

100 Nagyvárad, 1919. márc. 5.

darabját. Ezt követően népdalok, versek hangzottak el és egy vígjáték is színre került A főrendező Losonczy Gábor színházi ügyelő volt.¹⁰¹

A munkásműkedvelő gárda március 16-án közgyűlést tartott, amelyen részt vett Gyagyovszky Emil, és néhány versét elszavalta.¹⁰²

Nagyváradon a századforduló óta rengeteg orfeum, kabaré működött. A két forradalom idején a Bonbonniere, a Lloyd és a Vigadó Varieté vonzza a közönséget. Különösen az utóbbi, ahol 1918 augusztusa óta Kabos Gyula a művészeti igazgató. Kabos rendez, játszik, kuplékat énekel, táncduettekben és színpadi tréfákban is fellép, sőt 1918 decemberében saját darabjában, a Raziában is ő játssza a főszerepet.¹⁰³ Jóllehet a lapok 1918. december 31-én azt a hírt közlik, hogy a rendőrtanács határozata értelmében be fogják csukni a kabarékat Váradon, januárban a régi kerékvágásban ment az élet tovább. Kabos Gyula január első napjaiban már A köztársaság katonája című melódrámát adatja elő, s fizetett hírben közli, hogy szociális és forradalmi, valamint munkás tárgyú művekből állítja össze műsorát a hetenként kétszer tartandó munkáselőadásokhoz. Az új műsor premierje 1919. január 16-án volt, „szencziója Ady Endre forradalmi verse, Az utca éneke, Emőd Tamás szcenírozásában”. Talán ezek a próbálkozások okozták, hogy a Kabos és Társai cég, mellyel Kabos Gyulának ötéves szerződése volt, megelégedte a művészeti igazgató „művészkedését” és elbocsátotta Kabos Gyulát. A Várad-szerzte népszerű művész beperelte a Kabos és Társai céget, de keresetét a Munkaügyi Bíróság elutasította és a polgári bírósághoz utalta.¹⁰⁴

Zene, képzőművészet

A század eleji híres váradai „vernisszások” a háború alatt elmaradtak, a forradalmak korából is mindössze két tárlatról van hírünk. 1918. december 2-án nyitották meg a Bémer téren, a Kereskedelmi Bank mellett Kémeri Nagy József műtárlatát. Kémeri Nagy Józsefről annyit ír a Nagyvárad, hogy afrikai háremek kedvelt festője és pár hét óta Váradon tartózkodik.¹⁰⁵ A kiállító helyiség voltaképpen egy üzlet kirakata, ott mutatták be később a kiváló váradai festő, Tibor Ernő néhány képét is.¹⁰⁶

A háború óta a hangversenyek is megritkultak a „Pece-parti Párizsban”, „a forradalmi események sok izgalma közepette alig adódott ilyesmire alkalom”. Végre 1919 februárjában Lorter Piccola énekes és Harsányi Imre zongoraművész adott koncertet a Katholikus Körben. A műsorban operaáriák, valamint Liszt és Chopin művek szerepeltek.¹⁰⁷ Később Környey Béla és Sándor Mariska adott hangversenyeket a városban, éneküket Szenkert Mihály kísérte zongorán.¹⁰⁸ Március 18-án Gorodinszky Szasa adott zongoraestélyt, Rózsa S. Lajos hangversenyét pedig március 27-re hirdették.¹⁰⁹ Ennyi, amit a zenei életről tudunk.

101 Nagyvárad, 1919. márc. 8.

102 Nagyvárad, 1919. márc. 18.

103 Nagyvárad, 1918. dec. 13.

104 Nagyvárad, 1919. márc. 7., 14.

105 Nagyvárad, 1918. dec. 1.

106 Nagyvárad, 1919. febr. 1. Tibor Ernő képei.

107 Nagyvárad, 1919. febr. 26.

108 Nagyvárad, 1919. márc. 6., 16.

109 Nagyvárad, 1919. márc. 19., 20.

A proletárdiktatúra intézkedései és tervei

A nagyváradi kormányzótanács 1919. március 27-én jelentette meg művelődéspolitikai rendeleteit. A kormányzótanács elrendelte a régészeti egyesületek múzeumának a munkásság céljaira való lefoglalását. Kötelezte a műgyűjtőket, hogy gyűjteményüket adják át a városi képtár számára, mert „A művészeti termékek nem lehetnek egyes kiváltságok tőkések birtokában, azok a köz tulajdonát képezik”. A kormányzótanács egyben elrendelte a városi könyvtárnak és a Szigligeti Társaság kerületi népkönyvtárainak lefoglalását, s a szocialista propagandabizottság ellenőrzése és felügyelete alá helyezte őket. A kormányzótanács mindennemű szabadoktatást felfüggesztett, s feloszlatta a váradi egyesületeket, köröket, társaságokat. Így például elrendelte a tanács a Szigligeti Társaság felosztatását és a társaság vagyonának beszolgáltatását is.¹¹⁰

De nemcsak a régi rombolása volt a kormányzótanács, illetve a kultúr-direktórium programja, hanem új, szocialista értékek kialakítása is. Ezért a kultúr-direktórium keményen dolgozott, hogy a művészetet és a tudományt a munkástömegek szolgálatába állítsa. „Három nap óta Nagyvárad egész szellemi elitje csöndben olyan lázas tervezési munkát folytat, amelynek megvalósulása új világot teremt Nagyvárad kultúréletében”. A direktórium köztulajdonba vette a színházat, azonnal intézőbizottságot alakított, s teljesen új műsorsort tervezett, „a tiszta irodalom és mocsoktalan szórakozás” jegyében. A szervező munkából az Ady Társaság vezetői kivették részüket, hiszen a kormányzótanács az Ady Társaságot nem oszlatta fel, sőt megerősítette. Köztulajdonba vette a direktórium a mozikat, s nagy erővel látott hozzá ahhoz az akcióhoz, amely a képzőművészetet a dolgozó tömegek rendelkezésére bocsátja.¹¹¹

Literature and Art World during the Two Revolutions in Hajdú and Bihar County

Endre Bakó

The art world of the historical predecessors of Hajdú-Bihar county, the one-time Hajdú and Bihar comitats is treated in separate chapters, since there was no interaction between them. Actually this literature and art world was confined to Debrecen and Nagyvárad. In Debrecen in 1918-19 three poets of distinction lived, Gábor Oláh, Zoltán Nagy, and Sándor Térey-Kuthy, and like most of the artists in Debrecen, they supported the revolution.

The local art policy of the Hungarian Soviet Republic was effective, because most of the writers and artists joined the trade union, and drew up plans, which were not realized due to well-known reasons. One month of the Hungarian Soviet Republic was rich in artistic events. The communist party neither underestimated nor exaggerated the role of the arts. The decision in this field were esthetically grounded and reflected the high esteem of classic works.

The intellectual culture of Nagyvárad was more sophisticated and achieved a higher degree of bourgeois development than that of Debrecen. The progressive intellectuals, Sándor Antal, Ákos Dutka, Jutka Miklós, Géza Tabéry and the others represented a more revolutionary attitude than the artists of Debrecen. As it is known it was Nagyvárad, where Endre Ady, one of the greatest Hungarian poets made his name. In 1908 the literary anthology, Holnap (Tomorrow) one of the most significant documents of modern Hungarian literature, is linked with his name. Between the two revolutions in Nagyvárad, the activity of the Ady Society is the most important event, which tried to realize the theatre polic yand public education ideas of the directory of culture during Hungarian Soviet Republic.

110 Nagyvárad, 1919. márc. 27.

111 Nagyvárad, 1919. márc. 28.